

A BM II/16. (Rádióelhárító) Osztály működése és szervezete 1945–1962 között

Kísérletek a rádióelhárítás beindítására

A második világháború alatt a katonai elhárítás komoly rádiótechnikai felszereltséggel rendelkezett, amelyet részben a német haderő által 1938-ban az országba telepített és a magyar hadsereg által is használatos rádióbemérő és lehallgató állomások tettek ki.¹ A 2 vkf. osztály saját rádiólehallgató apparátust is kiépített még a két világháború között, Budapesten három állomás működött a húszas évektől kezdődően. Az egyik a Vakok Intézetében volt elhelyezve, ahol a személyi apparátust az itt élő gyengén látók alkották, akik kifinomult hallásuknak köszönhetően jelentős eredményeket tudtak felmutatni.² A 2 vkf. osztály rádió-felderítő egységeinek központja a mátyásföldi katonai repülőtéren működött, a szárnyállomások pedig Debrecenben, Kecskeméten, Szegeden és Győrben voltak.³ 1939 és 1945 között ezek a rádióállomások szorosan együttműködtek a németek által idetelepített rádióállomásokkal, és elsődleges feladatuk a Szovjetunió elleni felderítés volt.

A háborút követően még 1945 nyarán kezdetét vette az épen maradt eszközök felhasználásával egy belügyi rádióhálózat kiépítése. Rádióállomásokat állítottak fel Esztergom, Győr, Sopron, Szombathely, Zalaegerszeg, Pécs, Szekszárd, Veszprém, Székesfehérvár, Balassagyarmat, Eger, Miskolc, Szikszó, Sátoraljaújhely, Mátészalka, Nyíregyháza, Debrecen, Berettyóújfalú, Gyula, Makó, Szeged, Hódmezővásárhely, Szentes, Szolnok, Kecskemét, Baja településeken, hogy a vidéken szerveződő államvédelmi szerveknek a központtal való kapcsolattartását biztosítsák.⁴ Ez a hálózat 1947-re jelentős mértékben kibővült. 1947. május 22-én a Magyar Államrendőrség Államvédelmi Osztálya (ÁVO) körözüvényt adott ki, amelyben a rádióforgalom alapvető szabályozását kísérelték meg lefektetni.⁵ „A rendőri szolgálat gyorsaságát és így eredményességét igen nagymértékben segíti elő az önálló rendőri rádió. E nélkül korszerű rendőri szolgálat el sem képzelhető. A rádió a rendőri szolgálatnak oly segédeszköze, amely lehetőséget nyújt arra, hogy szükség esetén az ország valamennyi rendőrhatalmával az érintkezést egyszerre, gyorsan és elvághatatlanul fel lehessen venni. Ezen túlmenően lehetővé teszi a rádió azt is, hogy egyes országok rendőrhatalmái nagyjelentőségű bűnügyekben a kapcsolatot egymással felvegyék és így határon túlra szökni akaró bűnözők elfogásában egymásnak segítségére lehessenek” – olvashatjuk a belügyminiszter 1947. május 9-én kelt, 193.762/1947.IV/1. sz. rendeletében, amely intézkedett az ideiglenes rádióforgalmi és igénybevételi szabályzat kiadásáról.⁶ Budapesten ekkorra már 68 rádióállomás üzemelt, amelyek a kerületi kapitányságokat és őrsöket kötötték össze, de ezek csak vevőállomások voltak. A fővárosban adó-vevő állomás kizárólag a központban volt. Vidéken is komoly fejlődésnek lehetünk tanúi, bár adóállomással csak Debrecen, Győr, Kaposvár, Miskolc, Pécs, Szeged, Székesfehérvár és Szombathely rendelkezett. Ezek a vidéki központok továbbították a körzetükbe tartozó kisebb kapitányságok részére a központból érkező hírszövegeket, utasításokat.⁷ Az említett utasítás mellékleteként megtalálhatóak a rádióhálózat igénybevételére vonatkozó rendelkezések. A belügyi rádióhálózat az Országos Hírközpont alárendeltségében működött, amelyet sürgős ügyekben valamennyi rendőri hatóság igénybe vehetett. A rádióközleményt (rádiógram) tömör távirati stílusban kellett megfogalmazni az udvariassági formulák teljes mellőzésével. Amennyiben rejtjelezett szöveget küldtek, annak feloldásával a rádióállomáshoz beosztott személyek nem foglalkoztak, rejtjelkulcsokat nem ismerhettek, a címzettnek való továbbítás után feljegyzést az anyagról nem tarthattak meg. Az Országos Hírközpont meghatározott

időpontokban adott a rádióállomások számára híryanagot, a sugárzást a következő bejelentéssel kellett kezdeni: „Halló, halló, itt az Országos Hírközpont budapesti rádióállomása. A pontos idő ... óra ... perc. Következik ... számú híryanag, valamennyi állomásnak.”⁸

A negyvenes évek második felének rádiófelderítéséről bővebb információink nincsenek. Farkas Vladimir visszaemlékezéseire hivatkozva azonban annyit megelőlegezhetünk a magyar államvédelemnek, hogy ha érintőlegesen is, de foglalkoztak a kérdéssel. 1946 végén Farkas Vladimir hivatalos látogatáson volt Prágában, ahol szembesült a csehszlovák hírszerzés fejlett rádiólehallgató technológiájával.⁹ A látogatás után jelentésben számolt be feletteseinek, Száborszki Józsefnek és Péter Gábornak az út tanulságairól.¹⁰ Az iratból kiderül, hogy a csehszlovák államvédelem angol gyártmányú, a Marconi cég által készített berendezéseket használ, és ígéretet tettek arra, hogy segítenek a magyar állambiztonság számára az eszközök beszerzésénél, ugyanis az ilyen jellegű alkatrészeket csak Angliából, illetve az USA-ból lehetett megvásárolni, de ezek az országok nem voltak hajlandóak a kommunista országok számára eladni azokat. A csehszlovák államvédelemnek azonban kitűnő kapcsolatai voltak a nyugati országokban, és ezen a hálózaton keresztül illegálisan néhány nap alatt hozzájutottak mindenhez, amire szükségük volt.¹¹ A prágai rádióelhárítást nem sikerült Farkaséknak tanulmányozni, mivel ez a terület a katonapolitikai osztályhoz tartozott, ahol nem voltak hajlandóak a magyar delegációt fogadni. Hazaérve Farkas Vladimir engedélyt kapott saját rádióelhárító szerv felállítására, amelyhez régi, tapasztalt mérnököket keresett. Így került az Államvédelmi Osztályhoz dr. Komporday Aurél, aki szovjet hadifogságból érkezett haza, és korábban a németek által is elismert rádiótechnikai szakember hírében állt. Farkas Vladimir szerint 1947-ben létrehoztak egy olyan rádiólehallgató csoportot, amely képes volt arra, hogy a budapesti követségek mellett a szomszédos országok nyugati nagykövetségeinek rejtjelezett üzeneteit is rögzíteni tudja.¹²

Farkas Vladimir állítását se megcáfolni, se bizonyítani nem tudom, de annyit bizonyos, hogy rádiófelderítést valóban végeztek már ekkor is a második világháborúból megmaradt berendezésekkel. Feltehetőleg 1948 elején kezdődött meg négy fő közreműködésével a polgári rádiófelderítés.¹³ Módszereik azonban kezdetlegesek voltak, a felderítés alapvető technikája a halászás volt, amelynek során minden rádióadást igyekeztek bemérni és felderíteni, így szűrni ki az esetleges ügynöki adásokat.¹⁴

A rádióelhárítás szervezeti kereteinek kialakítása

1951. augusztus 29-én Péter Gábor felállította a III/2. Osztályon belül a rádióelhárítással foglalkozó alosztályt,¹⁵ III/2-e jelzéssel.¹⁶ A parancs indoklásából kiderül, hogy az ÁVH eladdig nem ismerte a rádióelhárítást, vagy legalábbis az operatív osztályok nem sok jelentőséget tulajdonítottak neki. Az újonnan létrehozott alosztály minden gyanús rádióállomást figyelni volt köteles, azokat nyilvántartásba vette és róluk adatokat gyűjtött. Hálózati ellenőrzés alá kellett vonnia azokat a rádiós szakembereket, akik múltjuk, kapcsolataik vagy társadalmi hovatartozásuk miatt a rendszer potenciális ellenségeinek számítottak, és más operatív osztály nem figyelte őket, ellenük nyomozás nem folyt. Ezeknek a személyeknek az anyagát a központi operatív nyilvántartó számára fel kellett dolgozniuk, adataikat továbbították a rendszerbe. Az alosztály támogatást nyújtott a többi operatív szerv részére abban, hogy hol voltak találhatóak titkos adók, és azokon milyen üzeneteket továbbítottak. A többi operatív osztály minden olyan ügyben, amely rádiós vonatkozással is bírt, köteles volt támogatást kérni a rádióelhárítástól. Segítségét nyújtottak a házkutatások, kihallgatások alkalmával, szakértői véleményét adták az ügy feldolgozása során.

Az alosztály elfogadottságának és fontosságának felismerését mutatja, hogy alig egy hónappal később, 1951. szeptember 21-én III/4. számmal jelölve osztályá szervezték, vezetőjének Szepesi Imre államvédelmi századost nevezték ki.¹⁷ Amikor 1953-ban az államvédelmi szervezetet a Belügyminisztérium hatáskörébe vonták, a rádióelhárítás viszonylagos önállósága megszűnt. 1956 őszéig a Belügyminisztérium IX.

(Operatív Technikai) Osztályának részeként funkcionált, azonban erről az időszakról kevés információval rendelkezünk. Egy 1954. októberi pillanatkép szerint az IX. Osztályon belül három alosztály is foglalkozott rádióelhárítással és -felderítéssel. A IX/5. alosztály a rádió- és telefonlefigyeléssel, a IX/6. alosztály az ellenséges és ügynöki rádióelhárítással, a IX/7. alosztály a diplomáciai rádiólefigyeléssel foglalkozott.¹⁸

A rádiófelderítés hatékonyságát nemzetközi együttműködéssel igyekeztek fokozni. 1951 és 1954 között Csehszlovákiával, Lengyelországgal és Bulgáriával kötöttek megállapodást, amely nemcsak műszaki segítségnyújtást feltételezett, de meghatározta a mérési irányokat is a kooperáló országok között.¹⁹

A terület igazi felfutása 1955-re tehető, amikor a Varsói Szerződés életre hívása keretében a szocialista országok létrehozták közös rádióelhárító szervezetüket, varsói központtal. A Magyar Népköztársaság két delegálttal képviseltette magát az államközi szervezetben.²⁰ Az együttműködést a Varsói Koordinációs Központ irányította. Feladata volt a keleti blokk országaiban összehangolni a rövidhullámú hangtartományban a rádiófelderítést és az iránymérést, az ellenséges hírszerző szervek ügynöki rádióforgalmának álcázási módszereit feltárni, és tanulmányozni ezeknek az összeköttetéseknek jellemzőit, valamint a szükséges műszaki-technikai berendezések fejlesztését irányítani. A Koordinációs Központ alá tartoztak szakmai szempontból a szocialista országok rádióelhárító szolgálatai (RESZ), amelyek szorosan együttműködve végezték az operatív szempontból fontos rádióadások felderítését, bemérését. A Központ javaslatot tett az egyes rádióelhárító szolgálatoknak az általuk ellenőrizendő sáv tartományra, amelyek figyelése az adott földrajzi adottságok mellett teljesíthető volt. Ezek a frekvenciatartományok többszörös fedésben kerültek kiosztásra, vagyis több ország felderítő szerve is ellenőrizte azokat, ezáltal igyekeztek fokozni az elhárítás biztonságát. Az együttműködésben részt vevő rádióelhárító szolgálatok folyamatos összeköttetésben álltak egymással, bármelyik észlelt egy ügynöki adást, azonnal értesítette a többi RESZ-t. Nemcsak a feladatokat egységesítették, de a munkafolyamatok és a módszerek is központilag lettek meghatározva, ezáltal növelték a hatékonyságot. A RESZ folyamatosan, a nap 24 órájában megszakítás nélkül működött, a felderítő távirások váltott műszakban teljesítettek szolgálatot. Azért, hogy a nemzetközi elvárásoknak eleget tudjon tenni a magyar Belügyminisztérium, 1955. október 18-án a IX. (Operatív Technika) Főosztály létszámát megemelték.²¹ A Rádióelhárító Alosztály 130 fővel gyarapodott, amivel számításaik szerint 80 százalékban tudtak eleget tenni a kötelezettségüknek.

A magyar Belügyminisztérium az együttműködés részeként nagyszabású beruházásba kezdett 1956 szeptemberében. Ócsán a rádióelhárító szolgálat új vevőközpontját kezdték el építeni, amely húszmillió forintjába került a magyar államnak. Szeptember 19-én Piros László belügyminiszter egy bizottságot állított fel, amelynek feladata volt az összeg tervszerű felhasználását és az építkezést ellenőrizni.²² A bizottság elnöke Bartos Antal miniszterhelyettes volt, tagjai: Berecz Béla, az Anyagi és Technikai Főosztály vezetője, Tárnoki János, a IX. Főosztály (Operatív Technika) vezetője, Markó Imre, a XV. Osztály (Hírközpont) vezetője, Pál Antal, a Terv és Pénzügyi Főosztály vezetője, Kenyeres Mihály és Molnár László, a IX. Főosztály beosztottjai. Az építkezés a forradalom kitörésekor félbeszakadt, a késlekedés miatt a vevőközpont csak 1959. november 7-én kezdhetette meg működését.

A rádióelhárítás szervezete 1956 után

A forradalom alatt a rádióelhárítás objektumait és technikai eszközeit komoly kár érte, nagy részük megsemmisült, a többi megrongálódott.²³ A Budapesten lévő két iránymérő állomást lerombolták, és a felderítő központ is használhatatlanná vált. A Politikai Nyomozó Főosztály megszervezésével megindult tehát az objektumok helyreállítása és az új technikai felszerelések beszerzése. Még 1956 folyamán a Honvédelmi Tanács és a Politikai Bizottság jóváhagyott egy 2,6 millió rubeles keretet a rádióelhárítás gépi felszerelésének modernizálására, azonban a beszerzés a forradalom miatt elmaradt.²⁴ 1957. április 18-án Bartos Antal miniszterhelyettes azzal a javaslattal fordult Biszku Béla

belügyminiszterhez, hogy május elején egy delegáció utazzon a Szovjetunióba a vásárlás lebonyolítására.²⁵ Kiderül az iratból, hogy a korábbi beszerzések alkalmával nehézséget okozott, hogy a BM által igényelt berendezések adatai nem egyeztek a szovjet katonai cikklistán szereplő készülékek adataival, ezért azt a választ kapták, hogy az adott gépet már nem is gyártják. A tényleges probléma azonban annyi volt csupán, hogy ezek a technikai eszközök kifejezetten állambiztonsági célokra készültek, jelzésük és konstrukciójuk különbözött a szokásos hadiipari eszközöktől, és titkosságuk miatt ezeket kizárólag csak az állambiztonsági szerveken keresztül lehetett volna elérni. A Varsói Koordinációs Központ vezetőjének javaslatára ezért a beszerzést nem a Honvédelmi Tanács útján, hanem párt- és BM-vonalon intézték. Az MSZMP KB küldte át megrendelését egyenesen az SZKP KB-nak, a lebonyolítással pedig egy belügyes tisztet, a rádióelhárítás vezetőjét, B. Kiss István őrnagyot bízták meg.

1957 áprilisának végére kialakult a BM II/10. (Operatív Technikai) Osztályának szervezeti felépítése. A rádióelhárítást továbbra is ennek az osztálynak a keretén belül helyezték el, egy 1957. április 26-án kelt parancs szerint 114 fős létszámmal.²⁶ A II/10-b alosztály vezetőjévé B. Kiss Istvánt nevezték ki. Az alosztály a következő csoportokkal működött: felderítő, távoliránymérő, kiértékelő, közeliiránymérő, összeköttetési, műszaki és operatív csoport.²⁷

1959. március 17-én a rádióelhárítás önálló osztállyá szerveződött.²⁸ A döntés indokaként az elhárítás lassú reakcióidejét, az ügynöki gyorsadók²⁹ megjelenését és az ócsai objektum üzembe helyezését említette a parancs. II/16. Osztály fedőnévvel, 206 fős létszámmal kezdte meg működését az új szerv. Az osztályon belül operatív, felderítő, kiértékelő, közeliiránymérő és műszaki alosztályokat, valamint összeköttetési és iránymérő csoportokat szerveztek.

Az osztály vezetője továbbra is B. Kiss István maradt, aki 1945 januárjában került belügyi állományba. 1947-ben elvégzett egy rádiótávíráshoz-tanfolyamot, amelynek befejezése után az operatív technika területén kezdett dolgozni, 1951-től vezető beosztásban, és 1964-es nyugdíjazásáig itt is maradt. 1956 decemberétől részt vett a rádióelhárítás újjászervezésében.³⁰

A II/16-a alosztály operatív elhárítással foglalkozott, az amatőr rádióadók felderítését végezte. Az alosztály vezetője dr. Bártfay Jenő rendőr százados volt, aki 1951 és 1961 között dolgozott a rádióelhárításnál különböző beosztásokban. A vezetése alatt lévő csoportnak volt a feladata a forradalom alatt eltűnt felszerelések felkutatása. 1960-ban az általa vezetett egységet átszervezték a Kémelhárítási Osztályra csoportként. Bártfay a csoport 1961-es megszűnéséig irányította ezt a területet.³¹

A II/16-b alosztály a felderítést végezte. Vezetője ennek a területnek 1955-től kezdve Grábics János rendőr főhadnagy volt, aki a koordinációs együttműködés létrejöttkor, vagyis a feladatkör jelentőssé válásakor került székébe. Az ócsai objektum beüzemelése után Grábics nagy lelkesedéssel látott neki munkájának az új épületben. Korabeli jelentések szerint az általa vezetett felderítő részleg az együttműködő országok hasonló szervei között az első háromban szerepelt.³² Az alosztályvezető-helyettesi posztot Kalmár Ignác rendőr százados töltötte be. Fő feladata a távírások folyamatos ellenőrzése volt.³³

A II/16-c alosztály felelt a kiértékelésért. Vezetője Tímár Mihály rendőr százados volt.

A II/16-d alosztályhoz tartoztak a műszaki feladatok. Vezetője Cseresznyés Tamás rendőr főhadnagy volt, aki részt vett az Ócsán létrehozott állomás megtervezésében. Az alosztály felelőssége volt felmérni és dokumentálni az ócsai objektum műszaki állapotát. Cseresznyés 1959-ben végezte el a Budapesti Műszaki Egyetem Villamosmérnöki Karát.³⁴

A II/16-e alosztályon közeliiránymérő távírások dolgoztak. Vezetőjük Vas Gábor rendőr százados, helyettese pedig Benkes Jenő rendőr százados volt.

1962. július 9-én Pap János belügyminiszter parancsa értelmében a II/12. Osztályt (Rejtjelközpont) és a II/16. Osztályt a technikai eszközök gazdaságosabb kihasználása és az együttműködést igénylő feladatok könnyebb koordinálása végett összevonták.³⁵ A létrejött III/V-3 (Rádiótechnikai) Osztály vezetését továbbra is B. Kiss István látta el.

A rádióelhárítás technikai háttere

A rádióelhárítás szervezeti felépítésének áttekintése után összefoglalom azokat az alapismereteket, amelyek segítenek megérteni e munka technikai hátterét, valamint a munkafolyamat lényegét és módszereit. Segítségemre egy 1977-ben készült módszertani kiadvány szolgál, amelyet az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára őriz.³⁶

A legtöbb ország hírszerzése ügynökökkel való kapcsolattartásra rádiós összeköttetést használt, mert így szükségtelessé vált az ügynökök gyakori utaztatása, amely egy esetleges politikai vagy katonai konfliktus esetén amúgy is nehézkes lett volna. Ráadásul maga a hírszerző szerv is háttérben maradhatott, távolból volt képes irányítani ügynökét, amely megnehezítette a hírszerző tisztek személyének felderítését is. Az adást megfelelő berendezéssel az ügynök bármikor foghatta, és a megszerzett információt késlekedés nélkül továbbítani volt képes a nap bármely szakában. Az üzeneteket rejtjelezve közvetítették, és ha az adás elég rövid ideig tartott, a dekonspiráció veszélye rendkívül csekély maradt.

A hírszerző szervek rádiós összeköttetésekhez a rövidhullámú sáv tartományt használták, mivel kis teljesítménnyel és kis energiaszükséglettel akár több ezer kilométer távolságban is képes sugározni az adást, a hullámokat az ionosféra visszaveri, így terjedésekor képes követni a Föld görbületét. Irányított antenna segítségével tovább lehet növelni a hallhatóságot, és az elhárító szervek felderítő munkáját is nehezíteni lehet. Nem volt elhanyagolható a rövidhullámú adásnak az az előnye sem, hogy a rádióamatőrök világszerte ezt a tartományt használták és használják, vagyis az ügynöki adások egyáltalán nem feltűnőek. Az ügynöki adó-vevő berendezések telepítésekor a helyszín kiválasztása döntő fontosságú. Kevésbé forgalmas helyen lévő lakást kellett választani, ahonnan az odavezető út jól belátható volt. Az ellenséges felderítés munkájának megnehezítésére ajánlott volt ezeket az ügynöki adóállomásokat katonai rádiós objektum közelébe telepíteni, vagy valamilyen nagyfeszültségű berendezés mellé helyezni (villamosremíz, transzformátorállomás, nagyfeszültségű légvezeték stb.), ugyanis ezek nagymértékben gátolják az adó pontos bemérését. Nehéz lehetett behatárolni az ügynök tartózkodási helyét akkor is, ha a város központjából sugározta adásait, ahol a zsúfolt lakóházak egyikében dolgozott. A rádióhullámok segítségével tartott kapcsolatnak azonban hátrányai is voltak. A konspiráció védelme miatt csak rövid üzeneteket lehetett továbbítani ezen a módon, ráadásul dokumentációkat, fotókat, rajzokat nem lehet küldeni ezzel a technológiával. Az ellenséges hírszerző szervek számára a felderítést megkönnyítette, hogy minden adó elektromágneses energiát bocsát ki magából, ami a rádióadók típusa szerint megkülönböztethető, vagyis az elhárítás meg tudta állapítani, hogy melyik hírszerző szerv ügynöke továbbította az üzenetet. Szintén a titokban maradás esélyét csökkentette, hogy az ügynök ebben az esetben sem kombinációval, sem önellenőrzéssel nem tudta megállapítani azt, hogy az ellenséges elhárítás figyel-e rá.

A rádióelhárítás feladata és működése

A rádióelhárítással foglalkozó államvédelmi szerv legfontosabb feladatai:

1. A nemzetközi együttműködés alapján rá háruló sáv tartomány folyamatos ellenőrzése, a kapitalista rádiós ügynökök³⁷ az európai szocialista államok területéről sugárzott adásainak a felderítése és földrajzi helyének meghatározása.
2. Az ügynöki rádióadások sajátosságainak és módszereinek megismerése.
3. A rövidhullámú és ultra-rövidhullámú sáv tartományban lévő hazai rádióadások ellenőrzése, a rádióállomások forgalmi adatainak nyilvántartása.
4. A diplomáciai rádióadások igény szerinti lehallgatása és rögzítése.³⁸

A rádióelhárító szerv elsődleges feladata a felderítés volt, amely az elhárításon kívül magában foglalta a rádióhírszerzést is. Ennek keretében a számára meghatározott rövidhullámú frekvenciasávban végezte az ellenséges hírszerző szervek rádióközpontjainak bemérését, az ellenállomások³⁹ és a rádiós ügynökök helyének meghatározását és adásaik rögzítését. A felderítőknek sávellenőrzés közben el kellett dönteniük, hogy a fogott adás operatív szempontból érdekes lehet-e; ha igen, nagyon gyorsan kellett cselekedniük, hogy azt rögzíteni lehessen, és az iránymérést is sikeresen meg tudják oldani a távírások, hiszen egy-egy ügynöki adás legfeljebb 20 másodpercig tartott. A távírások által figyelt adások nem saját országuk területére korlátozódtak, hanem – mint már volt róla szó – a Varsói Koordinációs Központ utasítása alapján kiosztott frekvenciatartományokat ellenőrizte, többszörös biztosításban. Az együttműködés így komoly könnyebbséget jelentett minden szocialista államnak, hiszen mind a műszaki, mind a személyi állomány többszörösére lett volna szükségük, ha egymaguk akarták volna lefedni a rádióelhárítást határaikon belül. A felderítők kiemelt feladata volt az ellenséges hírszerző szervek kiképző és kísérleti adásainak feldolgozása, amelynek során meg kellett ismerniük az alkalmazott rádiós módszereket és az adóberendezések jellegzetességeit.

A következő munkafázis a rádió-iránymérés volt. Ennek során iránymérő távírások a felderítő központból érkezett utasítás alapján meghatározták az operatív szempontból érdekesnek vélt adás irányát, a mérési eredményeket pedig azonnal továbbították a felderítőknek. Az iránymérést állandó földrajzi helyzetű állomásokon végezték a távírások, folyamatos készenlétben, hiszen a központból érkezett feladatot másodperceken belül teljesíteni kellett. Mivel az iránymérők valóban csak a bemért adó irányát tudták meghatározni, pontos földrajzi helyét nem, ezen a téren is különös fontosságot kapott a nemzetközi együttműködés. Az ellenséges rádióadás pontos helyszínét több mérőállomás eredményeinek metszési pontjában lehetett megtalálni, ezért egy felderítő központnak több saját és szövetséges iránymérő állomás dolgozott. Az eredmények gyors visszajuttatása különösen fontossá vált akkor, ha a meghatározott metszéspont valamelyik szocialista ország területére esett, hiszen ilyenkor azonnali operatív intézkedésre volt szükség.

Az elemzők és értékelők feladata volt a korábban összegyűjtött adatok alapján feldolgozni a keleti blokk országaiban működő ellenséges ügynökök tevékenységét, az egyoldalú rádióadások⁴⁰ adásterveit, a kiképző és kísérleti adásokat folytató központokat, a rádió-összeköttetések konspiratív eljárásait. Ezen információk birtokában ki kellett dolgozniuk a felderítés keresési módszereit, fel kellett ismerniük a rádiós hírszerzés fejlődési irányait, valamint kapcsolatot kellett tartaniuk az együttműködő országok állambiztonsági szerveivel, és azokat folyamatosan tájékoztatniuk kellett a nyugati hírszerző szervek rádiós tevékenységéről és a terület fejlődéséről. A technikai elemző csoport végezte az adások és adóberendezések technikai paramétereinek és a kisugárzás földrajzi helyének meghatározását. A technikai adatok alapján az operatív-logikai elemzők vizsgálták az adott rádióadás és a korábbi adások közötti összefüggést, és tárták fel azok sajátosságait. Szintén az elemzők foglalkoztak az adatnyilvántartással, vagyis a korábbi munkák során összegyűlt teljes információmennyiséget tárolták, ezek alapján következtetéseket vontak le, tájékoztatókat, összefoglalókat készítettek a többi hálózati szerv részére.

A rádióelhárító szerv munkájának utolsó fázisa a közeliránymérés. A gyakorlatban ezt soha nem tudta a rádióelhárítás önmaga elvégezni, mindig szüksége volt más hálózati osztályok embereire is. Amint a stabil iránymérő állomások által mért metszéspont ismeretessé vált, szűkíteni kellett a területet. Az állandó helyű mérőállomások ugyanis egy 25–30 kilométer sugarú kört voltak képesek meghatározni, amelyből az adás történt. Ezek után a megadott területre mobil iránymérőket küldtek, akik szakaszonként próbálták csökkenteni a szóba jöhető távolságot, ehhez azonban több rádióadás szükségeltetett, így a feladat elvégzése hosszabb időt is igénybe vehetett. A közeliránymérés eredményeként született meg a mikrokörzet, amelynek átmérője nagyjából 250–500 méter volt. Ha az adott helyszín sűrűn lakott településre esett, ennél pontosabb meghatározásra a rádiós szakemberek képtelenek voltak. Ekkor kapott szerepet az állambiztonság más területe. Az ügynök lakásának beazonosítása operatív

módszerekkel történt, a rádióelhárításnak különben sem volt jogosítványa ahhoz, hogy az ügynök személyét megállapítsa. A területet jól ismerő operatív tisztre volt szükség annak eldöntésére, hogy vannak-e bizalmas nyomozás alatt álló vagy operatív nyilvántartásban szereplő személyek az adott körzetben, illetve volt-e itt korábban rádiós vonatkozású ügy, amely felkeltette az államvédelem figyelmét.

¹ Haraszti (szerk.), 2007: 318.

² Uo.

³ Uo. 319.

⁴ ÁBTL D. Gy. Rejtjelező csoport felállítása. 1945. augusztus 2. MOL XIX-B-1-r-5.t.-141660/1945.

⁵ ÁBTL 1.2. 11/1947. sz. körözüvény. 1947. május 22. Köszönöm Müller Rolfnak, hogy felhívta figyelmemet a forrásra.

⁶ Uo.

⁷ Vevőállomással a következő települések rendelkeztek 1947 májusában: Vác, Szob, Szentendre, Kistarcsa, Balassagyarmat, Salgótarján, Szolnok, Karcag, Kisújszállás, Túrkeve, Mezőtúr, Esztergom, Komárom, Pápa, Veszprém, Kőszeg, Sopron, Hegyeshalom, Mosonmagyaróvár, Gönyű, Szentgotthárd, Zalaegerszeg, Nagykanizsa, Oroszvár, Mohács, Szekszárd, Kelebia, Baja, Kalocsa, Kiskunhalas, Kiskunfélegyháza, Kecskemét, Nagykőrös, Cegléd, Csongrád, Szentes, Hódmezővásárhely, Szőreg, Makó, Lökösháza, Békéscsaba, Gyula, Biharkeresztes, Berettyóújfalu, Hajdúszoboszló, Nyírábrány, Hajdúböszörmény, Hajdúnánás, Nyíregyháza, Mátészalka, Szikszó, Sátoraljaújhely, Eger, Gyöngyös.

⁸ ÁBTL 1.2. 11/1947. sz. körözüvény. 1947. május 22.

⁹ Farkas, 1990: 123.

¹⁰ PIL 274.f. 11. cs. 10. ö. e. Köszönöm Müller Rolfnak, hogy a dokumentumra felhívta a figyelmem.

¹¹ 1948. október 21–22. között a cseh és lengyel államvédelmi szervek technikai osztályainak vezetői látogatást tettek Magyarországon, ahol tanulmányozták a Belügyminisztérium Államvédelmi Hatósága Operatív Technikai Osztályának működését, felszereltségét. A tapasztalatcsere közben kiderült, hogy a lengyel társszerveknél éppen akkor volt beüzemelés alatt három darab Marconi típusú iránymérő állomás, és Lengyelország területén 24 lehallgató állomás működött ebben az időben. 1948. október 24. Jelentés a lengyel és cseh államvédelmi szervek technikai osztály vezetőinek látogatásáról és a tárgyalásokról. MOL 276. f. 67. cs. 124. ö. e. Bővebben: Müller, 2012: 234.

¹² Farkas, 1990: 134.

¹³ Opauszki–Vörös, 2012.

¹⁴ ÁBTL 4.1. A-3888.

¹⁵ Az Állambiztonsági értelmező kéziszótár szerint a rádióelhárítás a felderített rádiós ügynök vagy ügynökgyanús személy rádióállomása földrajzi helyének megállapítása. A rádióelhárítással foglalkozó állambiztonsági szerv azonban nemcsak elhárítást, hanem rádiófelderítést is végzett, amelynek feladata a rövidhullámú frekvenciasávban felderíteni az ellenséges hírszerző szervek rádióközpontjait, rádiósügynökeit, ellenállomásait, valamint az ügynökgyanús és ismeretlen rádióállomásokat. ÁBTL 4.1. A-3036/b.

¹⁶ ÁBTL 4.2. Titkos, ellenséges rádióadások felderítésére és elhárítására speciális technikai apparátus létrehozása a III/2 osztályon belül. 1951. augusztus 29. 65/1951. ÁVH parancs.

¹⁷ Cserényi-Zsitnyáni, 2009.

¹⁸ Cserényi-Zsitnyáni (kézirat).

¹⁹ Opauszki–Vörös, 2012: 412.

²⁰ Bikki, 2010.

²¹ ÁBTL D. Gy. Jegyzőkönyv a létszámbizottság 1955. október 18-i üléséről. 1955. október 19. MOL XIX-B-1-au II. d./166.

²² ÁBTL 4.2. 2-15/26/1956. A rádióelhárító szolgálat új vevőközpontjának építése kapcsán felállítandó operatív bizottság kinevezése. A belügyminiszter 26. számú utasítása. 1956. szeptember 19.

²³ ÁBTL 1.11.1. (116.d.) Dr. Turtegin Szergej: Az operatív-technikai szolgálat szerepe az ellenforradalom elleni harc időszakában. Köszönöm Müller Rolfnak, hogy felhívta figyelmemet a dokumentumra.

²⁴ ÁBTL D. Gy. Bartos Antal feljegyzése Biszku Bélának a rádióelhárítás gépi felszerelésének SZU-ból való beszerzéséről. 1957. április 18. MOL XIX-B-ai 1-2040/a-57.

²⁵ Uo.

²⁶ ÁBTL 2.8.1. (577.d.) A belügyminiszterhelyettes 00651. számú parancsa. 1957. április 26.

²⁷ ÁBTL D. Gy. A II/10. osztály szervezeti felépítése. 1957. augusztus 18. MOL XIX-b-1-au.

²⁸ ÁBTL 4.2. 10-21/6/1959. A BM PNYF II/16. osztály fedőnévvel önálló rádióelhárító osztály létrehozása. 1959. március 17.

²⁹ Ezeknek az adóknak a segítségével tudták a harminc másodperces adásidőket húsz másodpercre redukálni.

³⁰ Fekete (kézirat).

³¹ ÁBTL 2.8.1. 562.

³² ÁBTL 2.8.1. 1046.

³³ ÁBTL 2.8.1. 2431.

³⁴ ÁBTL 2.8.1. 869.

³⁵ ÁBTL 4.2. 10-21/20/1962. A II/12 és II/16 osztályok összevonása. A belügyminiszter 0020. sz. parancsa. 1962. július 9.

³⁶ ÁBTL 4.1. A-3888.

³⁷ „A rádiós-ügynök az ellenséges hírszerző szervek ügynökségének egyik típusa. Az a személy, akit az ellenséges hírszerzés ügynöki feladatok végrehajtására beszervez, aki rendelkezik az e tevékenységhez szükséges rádiótechnikai és rejtjeleszközökkel, s akit ezek kezelésére, működtetésére kiképeztek.” Uo.

³⁸ Uo.

³⁹ Az ellenállomás a hírszerző központok rádióadóival kapcsolatot tartó rádiósügynök adókészüléke. ÁBTL 4.1. A-3036/b.

⁴⁰ Az egyoldalú rádióutasítást kapó ügynök annyiban tér el a korábban tárgyalt rádiós ügynököktől, hogy a hírszerző központ utasításait egyoldalú adásban kapja, vagyis a kapcsolattartás személytelen. Az ügynök pedig az összegyűjtött információkat más csatornák felhasználásával továbbítja a megbízóinak.

Levéltári források

Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (ÁBTL)

1.2. Magyar Államrendőrség Államvédelmi Osztályának iratai (ÁVO)

1.5. Egyesített Belügyminisztérium államvédelmi szerveinek iratai

1.11.1. Állambiztonsági Miniszterhelyettesi Titkárság iratai

2.8.1. Állambiztonsági szervek nyílt állományú alkalmazottainak iratai

562 Dr. Bártfay Jenő

869 Cseresznyés Tamás

1046 Grábics János

2431 Kalmár Ignác

4.1. Állambiztonsági munkához készült háttéranyagok

A-3036/b. Állambiztonsági értelmező kézisztár

A-3888 Dr. Knéz András – Szántó Béla – Ürögdi István: A rádióelhárítás helye és szerepe az állambiztonsági munkában

4.2. Parancsgyűjtemény

D. Gy. Dokumentumgyűjtemény

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MOL)

276. f. 67. cs. Farkas Mihály titkár iratai (1948–1956)

Politikatörténeti és Szakszervezeti Levéltár (PIL)

274. f. 11. cs. A Magyar Kommunista Párt Karhatalmi Osztályának iratai

Nyomtatásban megjelent források

Haraszti (szerk.), 2007

Vallomások a holtak házából. Ujszászy István vezérőrnagynak, a 2. vkf. osztály és az Államvédelmi Központ vezetőjének az ÁVH fogságában írott feljegyzései.
Szerkesztette: Haraszti György. Budapest, Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára – L'Harmattan Kiadó.

Hivatkozott irodalom

Bikki, 2010

Bikki István: A titkos operatív technikai rendszabályok és módszerek, valamint a K-ellenőrzés alkalmazására vonatkozó szabályok 1945–1990 között. *Betekintő*, 1. sz. http://www.betekinto.hu/2010_1_bikki
(utolsó letöltés: 2012. november 2.)

Cserényi-Zsitnyányi, 2009

Cserényi-Zsitnyányi Ildikó: Az Államvédelmi Hatóság szervezeti változásai (1950–1953). *Betekintő*, 2. sz.
http://www.betekinto.hu/2009_2_cserenyi_zsitnyanyi
(utolsó letöltés: 2012. december 3.)

Cserényi-Zsitnyányi (kézirat)

Cserényi-Zsitnyányi Ildikó: Az egységesített Belügyminisztérium szervezeti változásai 1953–1956.

Farkas, 1990

Farkas Vladimir: *Nincs mentség*. Budapest, Interart Stúdió.

Fekete (kézirat)

Fekete Edit: B. Kiss István életrajza.

Müller, 2012

Müller Rolf: Az operatív technika alkalmazása és szervezeti keretei a politikai rendőrségen (1945–1962). In *Szakszolgálat Magyarországon, avagy tanulmányok a hírszerzés és titkos adatgyűjtés világából (1785–2011)*. Főszerkesztő: Csóka Ferenc. Budapest, Nemzetbiztonsági Szakszolgálat.

Opauszki-Vörös, 2012

Opauszki Pál – Vörös József: Rádióforgalom ellenőrzés. In *Szakszolgálat Magyarországon, avagy tanulmányok a hírszerzés titkos adatgyűjtés világából (1785–2011)*. Főszerkesztő: Csóka Ferenc. Budapest, Nemzetbiztonsági Szakszolgálat.